100.Yılında Cumhuriyet

Cumhuriyet Erdemdir

Editör
Doç. Dr. F. Rezzan ÜNALP

Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları
Ankara - 2023

ULUSLARARASI DÜZEN DEĞİŞİMİNE ULUSAL YANIT: CUMHURİYET

Mustafa TÜRKEŞ*

Giriş

Yüzüncü yılını idrak ettiğimiz Cumhuriyet'in ilanı, dünya tarihi içinde Türk tarihinin önemli dönemeçlerinden biridir. Yaklaşık altı yüzyıldır süregelen hanedanlık yerine egemenliğin eşit yurttaşlardan oluşan ulusa dayanmasını öngören Cumhuriyet yönetim biçiminin kuruluşunu kavramak, uluslararası ve ulusal düzlemlerde gerçekleşen düzen değişiminin doğru çözümlemesiyle mümkün olur. Bu makalenin amacı, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte uluslararası düzen değişimi ile Cumhuriyet'in kuruluşu arasındaki diyalektik ilişkiyi göstermektir. İkinci olarak, Kemalist yönetimin izlediği dış politika stratejisini uluslararası ve ulusal düzen diyalektiği bakımından yorumlamaktır.

Kavramlar

Öncelikle bazı kavramları netleştirmekle işe başlayalım. Uluslararası sistem ile uluslararası düzen genellikle biri diğerinin yerine geçen, adeta eş anlamlı kullanılan, esas itibarıyla karıştırılan, iki farklı kavramlardır. Uluslararası sistem, egemen devletlerin faaliyet gösterdiği uluslararası ortam veya bağlam olarak tanımlanabilir. 17. yüzyılın ortalarından başlamak üzere büyük ölçüde geçerliliği kabul gören devletlerarası (*küçük, büyük ölçekli ulusal ve/veya çok uluslu imparatorluklar*) ilişki biçimlerinin tamamını kapsayan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda herhangi bir üst merkezi otoritesi olmayan (anarşik) bir ortamda kendi toprakları ve halkı üzerinden egemen-

* Prof. Dr. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: turkes@metu.edu.tr

liği kabul gören eşit devletlerarasındaki ekonomik, politik, askeri, kültürel ve diğer bütün ilişki biçimlerinin her yönünü kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile uluslararası sistem, devletlerarası ilişkilerin bütünü anlamında kullanılabilir. Bundan dolayı uluslararası sistem dışında cereyan eden bir devletlerarası ilişki biçimi yoktur[1].

Uluslararası düzen kavramı ise uluslararası sistemden farklıdır. Uluslararası sistem içerisinde bir uluslararası düzenin, uluslararası sistemin tanımlayıcı özelliklerinin ötesine geçtiği ve temel kuralları, ilkeleri ve kurumları da dâhil olmak üzere devletlerarasında genel olarak kabul edilen ya da dayatılan bir dizi yönetim düzenlemelerinin varlığı gibi belirli ön koşulları gerektirdiği düşünülmektedir. Bu anlamda bir uluslararası düzen, uluslararası sistem içerisinde izin verilen eylemlerin sınırlarını tanımlayan bir dizi temel kural, ilke ve kurumların varlığı anlamına gelmektedir. Ulusal düzen, sosyal güçlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek üzere müzakere ve mücadele ettiği alandır. Uluslararası düzen ise ulusal aktörlerin baskın sosyal güçlerinin uluslararası düzlemde çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kurallar, ilkeler ve kurumlar üzerinden müzakere ve mücadele ettiği uluslararası alandır. Örneğin 19. yüzyılda, Avrupa'da "*Avrupa Uyumu*", devletlerarası ilişkinin düzenleyici ilke ve kurallarını, yani uluslararası düzeni ifade eder.

Toparlarsak, uluslararası sistem ile eşit-egemen devletlerarası ilişkiler kastedilirken, uluslararası düzen bunlar arasında mücadele ve müzakere sonucunda şekillenen kural, ilke ve kurumları ifade eder. Her devlet gücü nispetinde bu kural, ilke ve kurumların şekillenmesine etki edebildiğinden uluslararası düzen esas itibarıyla hiyerarşiktir, ancak burada müzakere ve mücadele sürer.

Bu makalede önemli gördüğüm bir başka kavram toplumsal sistemdir. Ayrıntısına girmeden, kısaca belirtmek gerekirse toplumsal sistem esas itibarıyla toplumsal ilişkiler bütününü tanımlar; feodalizm, kapitalizm, sosyalizm gibi toplumsal ilişkiler sistemleri ifade eden genel kavramlardır. Bu makalede söz konusu kavramlar toplumsal sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır.

1 Barry Buzan and Richard Little, *International Systems in World History, Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 17-33.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçişte Değişen Uluslararası Düzen

Osmanlı hanedanlığı başkalarının oluşturduğu normları ve kuralları tanımayan, kendi kurallarını dayatan, görkemli emperyal bir güç olduğu zamanların aksine, 20. yüzyılın başında elinde bulundurduğu topraklar bakımından halen büyük olmasına rağmen, güç bakımından sıradanlaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu artık kendi kurallarını dayatabilen emperyal bir güç değildi. Osmanlı devleti, 20. yüzyıl başında uluslararası düzenin büyük güçleri İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya'yı takiben güç sıralamasında sonuncuydu. "*Avrupa Uyumu*" düzeni Osmanlı İmparatorluğu'nu yok saymasa da büyük güç muamelesinde bulunmadı, Avrupalı devletler onun çöküşünün yaratacağı sorunları daha çok önemsedi.[2]

Osmanlı Devleti ne emperyalist politika izleyebilecek kadar sermaye fazlalığına sahip oldu, ne de emperyalist güçlerin kolayca yutup hazmedebileceği kadar güçsüzdü. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk 18 yılında elinde bulunan toprakları tutabilmek için canla başla savaştı[3]. Birinci Büyük Savaş'ta 9 ayrı cephede aynı zaman diliminde mücadele etti. Çanakkale ve Kutü'l Amâre'de ciddi başarı elde ettiler[4], fakat sonuçta kaybettiler. Diğer pek çok imparatorluk gibi Birinci Dünya Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunu getirdi. İmparatorluklar dağıldı, hanedanlıkların çoğu iktidarlarını kaybettiler, yerlerine yeni veya yeniden kurulan küçük veya genişletilmiş bir düzine devletler ortaya çıktı[5]. Savaştan zaferle çıkan imparatorluklar da Büyük Savaş'ın etkisinden kaçınamadılar, değişen uluslararası düzenin güçler hiyerarşisinde yerlerini korumakta zorlanmaya başladılar. Yerlerini dolduracak yenileri ortaya çıktı. Örneğin, İngiltere ve Fransa 19. yüzyılda elde ettikleri hegemonik konumu koruyamaz duruma düştüler. ABD onların bıraktığı alanı doldurmak için harekete geçti ve kısa süre içinde baskın konuma gelecekti.

2 Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 15-37.

3 F. Rezzan Ünalp "Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol. 2, No. 1, (January 2021), p. 47-69.

4 Levent Ünal, "Kutü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 45, 2020, s. 36-63.

5 Osmanlı ile Habsburg İmparatorluklarının dağılış karşılaştırması için bkz. Joachim Becker, "Transition to Capitalism and Dissolution of Empires: The Habsburg and the Ottoman Empires Compared", in *The Centenary of the Balkan Wars (1912-1913): Contested Stances*, ed. by Mustafa Türkeş, Volume I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 23-42.

Birinci Dünya Harbi'nden en çok nimetlenen ABD oldu. Savaş, ABD'nin silah sanayisini besledi, tarımsal üretimini artırmaya yaradı, çünkü dünyanın diğer bölgelerinde savaş sahalarında silah ve tahıla talep vardı. Son yılında savaşa katıldı, savaş henüz bitmeden, 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson hegemonya projesini yayımladı. Wilson'ın 14 maddede ifşa ettiği prensipler[6] bir bakıma eski hegemonlara ciddi bir meydan okumadır. ABD Başkanı Wilson, 14 maddede uluslararası düzenin dayanacağı yeni kural ve normları ilan etti. Wilson'ın iki amacından birisi, ABD'nin ulusal çıkarını liberal değerler üzerinden maksimize etmekti. Realizm liberalizmle kol kola girdi. İkincisi, kapitalist sistemin nasıl çalışması gerektiğinin tanımlanmasıdır. ABD Başkanı Wilson, kapitalist sistemin sürdürülebilir olmasını çok önemsedi, ABD'nin ulusal çıkarı ile kapitalist sistemin bekası arasında doğrusal ilişki kurdu. Bunun içindir ki oluşturmak istediği yeni uluslararası düzeni 14 maddelik prensiplere dayandırmayı amaçladı.

Wilson'ın 14 maddesinin ilki gizli antlaşmalara karşı olduğunu, son maddede ise uluslararası bir kurum oluşturularak antlaşmaların buraya kaydedilmesini öngörür. Wilson realizmin öngördüğü ulusal çıkarın maksimizasyonu ile liberal kurumsalcılık arasında işlevsel bir ilişki kurdu. Serbest ticaret kuralının dünya ölçeğinde yaygınlaştırılmasını savunduğu maddede ise esas itibarıyla eşitsiz gelişmenin ABD'ye sağladığı avantajlı durumu genel geçer doğru, değer ve savunulması gereken prensipler olarak sunar. Wilson bu noktada ABD'nin ulusal çıkarının maksimizasyonu ile kapitalist sistemin bekası arasında doğrusal ilişki kurmaktadır. Kapitalist sistem serbest ticaret ve piyasa kuralına göre çalıştığı ölçüde ABD'nin ulusal çıkarı artacaktır varsayımı, teorik duruşunun arka planındadır. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatürü, genellikle Wilson'ın *ulusların kendi kaderini tayin hakkına* referansta bulunduğu maddeyi öne çıkarmaktadır. Söz konusu bu madde esasen Wilson'dan önce özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde uzun süredir tartışılan bir konudur. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı iki farklı boyuta evirilmiştir.

Wilson'ın da savunduğu liberal versiyonu esasen fırsatçıdır, her bölgede çok sayıda küçük devletçiklerin bağımsız olmasını öngörür. Bu haliyle Birinci Büyük Savaş sonrası bölünmeyi, küçük parçacıklar haline gelinmesini öngörür[7]. Örneğin Bulgaristan'da bu prensip uygulanacak olsa kaç devlet çıkar

6 Woodrow Wilson's "Fourteen Points" January 8, 1918, https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points

7 Eric Hobsbawn, *The Age of Extremes* 1914-1991, Abacus, London, 1995.

ortaya? Her azınlığın kendi kaderini kendi tayin etme hakkına sahip olacağı varsayımından hareket edilirse, Bulgaristan'da beş ayrı talep ortaya çıkabilirdi. Bulgar, Türk, Makedon, Pomak, Roma gibi... Egemenliğin kullanımına ilişkin beş ayrı talep ve haktan söz etmek gerekirdi. Bu liberal versiyona alternatif başka bir yaklaşım, aynı dönemde sosyalistler tarafından önerildi. Sosyalist versiyona göre halkların kendi kaderlerini tayin hakkı sosyalist sistem içinde dil, etnik, kültürel hakların sosyalist sistemin içinde olduğu sürece mümkün olabilirdi, tek koşul, ayrılıkçı hale dönüşmemesidir[8].

Wilson'ın savunduğu liberal versiyonun daha çok bölünüp parçalanmayı öngörmesinin mantığı vardı: ABD'nin patronaj kurabilmesine imkân sağlamasıdır. Sosyalistlerin savunduğu versiyon ise ayrılıkçılığı öngörmez, sosyalist sistem içinde kültürel varlıkların, değerlerin kullanımını esas alan üniter yapıyı öngörmektedir. Kuşkusuz iki versiyon da insani özellikleri içerir. Ancak uygulamada insani boyut hiçbir zaman öne çıkmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda sınırlar çizilirken Wilson'ın önerdiği ulusların kendi kaderini tayin hakkı Avrupalı büyük güçler tarafından dikkate alındığını söylemek gerçeği yansıtmaz. 1919-21 arası yapılan Paris Barış Konferansında konu ulusların kendi kaderini tayin tartışmasından hızla azınlık hakları meselesine dönüştürülse de o konuda da adil, kalıcı bir çözüm üretilememiştir. Zira devletler azınlıkların bireysel haklarını tanıma ve bireysel olarak kullandırma fikrine uzak olmasalar da bu kez azınlıklar bu hakkın bireysel değil, grup hakkı olarak kullanılması gerektiğini savundukları için bir uzlaşıya varılamamış ve devletler ile azınlıklar arasında gerginlik her daim devam etmiştir. Bugün de aynı gerginlik devam etmektedir. Diğer bir ifade ile Avrupalı muzaffer güçlerin tavrı ile Wilson'ın sunduğu prensipler her zaman örtüşmedi, bazı önemli konularda farklılaştı, hatta bazen çatıştı.

Avrupa'nın muzaffer devletlerin üç önceliği vardı: a) İngiltere ve Fransa hegemonik konumlarını muhafaza edecek bir uluslararası düzenin restorasyonu b) Almanya'nın yeniden güçlenip Avrupa'da kurulacak uluslararası düzeni bozacak noktaya gelmesini önlemek ve c) Sovyet Rusya'nın uluslararası düzene tehdit oluşturmasının önlenmesidir. Avrupalı güçler politikalarını oluştururken bu noktaları önceliediler. Birinci Dünya Harbi sonrası kurulan, daha doğru tanımıyla restore edilen uluslararası düzen, Wilson prensiplerinin bazı maddelerini ödünç alsa da onları kendi çıkarları doğrultusunda bükerek uyguladılar.

8 Hobsbawn, *a.g.e.*, s. 54-84.

Wilson'ın önerdiği değişim, uluslararası sisteme ilişkin değildir, uluslararası düzenin yeniden kuruluşunda ABD'nin ulusal çıkarının maksimizasyonu ile kapitalist sistemin bekasının ilişkilendirilmesidir. Wilson'ın bu ilişkide ABD'ye öncü rolü yüklemesine rağmen; ABD senatosu, Wilson'ın fazla ileri gittiği kanısına kapılarak onu Haziran 1920'de Paris'ten geri çağırarak ABD'nin Avrupa düzleminde oynayacağı rolü bir ölçüde sınırlamıştır. Bu nedenle, örneğin Avrupalı muzaffer devletler, Wilson prensiplerinin hiçbirini olduğu gibi bütünüyle almadılar, istedikleri biçime dönüştürerek kullandılar. Milletler Cemiyeti bunun tipik örneğidir. Uluslararası bir örgüt kuruldu, fakat devletlerarası eşitlik ilkesi göz ardı edildi. Avrupalı muzaffer devletlerin irileri Milletler Cemiyeti'nin önemli kurullarını kendilerine tahsis ettiler. Avrupalı muzaffer devletlerin Paris Barış Konferansı sürecinde oluşturdukları veya restore ettikleri uluslararası düzen hiyerarşik ilişki düzenini yeniden üretti, yenik devletleri köşeye sıkıştırıp onların ilk fırsatta karşı hamle yapmalarını meşrulaştıracak zoraki barışı 20 yıl boyunca uygulamaya çalıştılar. 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren Almanya ve İtalya'yı uluslararası düzen içinde tutmak için, onları dönemin büyük güçleri arasında sayan ödünleri vermekten geri durmadılar. 1930'lu yılların ortasında Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya kurgulanan oyun içinde taleplerini yükselttiler. Avrupa'nın muzaffer güçleri Almanya'nın 1938 Münih konferansında Çekoslovakya'yı parçalayacağını belirttiğinde bu talebi suhuletle karşıladılar. Birinci Dünya Harbi sonunda oluşturulan uluslararası düzen, 1939'da yeni bir savaşla yerle bir edildi.

Uluslararası düzenin biçimlenmesinde etkili olan bir başka faktör Bolşeviklerin Rusya coğrafyasında iktidara gelmesidir. ABD Başkanı Wilson'ın önerisi ve Avrupalı muzaffer güçlerin Paris Barış Konferansı sürecinde restore etmeyi öngördükleri Avrupalı muzafferlerin hâkim olduğu uluslararası düzeni *kapitalist-emperyalist sistem* olarak tanımlayan Bolşevikler, sözü edilen sistemi yıkıp yerine alternatif sosyalist sistemi kuracaklarını ileri sürdüler. Bolşeviklerin ilk işlerinden birisi Aralık 1917'de Çarlık Rusya'sının imzaladığı gizli antlaşmaları ifşa etmekle kalmayıp Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşmasını imzalayarak Çarlık Rusya'sının daha önce ele geçirdiği toprakların bir kısmını, -*Osmanlı Devleti dâhil*- komşularına iade ederek emperyalizme karşı olduklarını göstermek istediler. Eylül 1920'de Bakü'de Doğu Halkaları Konferansı'nı toplayarak Sosyalist partilerle emperyalizme karşı mücadele eden milliyetçileri bir araya getirdiler. Bolşevikler başta Dünya Devrimi'ni öngörmekle birlikte kısa süre içinde, özellikle 1919'da, Almanya'da Spartaküs isyanının bastırılmasıyla bu amacın hızla gerçekleşmeyeceğini görüp, yerine Tek

Ülkede Sosyalizm modelini benimsedikleri tarihsel akış içinde Anadolu'da yükselen "Ulusal Kurtuluş Savaşı"nı desteklediler. Baştan itibaren Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yükselen bu ulusal hareketin sosyalist olmadığını, buna rağmen Sovyet Rusya'nın bu harekete siyasi, mali ve askeri mühimmat desteği sunmalarının ana nedeni emperyalizme karşı mücadelede ortak pozisyon almış olmalarıdır.[9]

Avrupalı muzaffer devletler, Birinci Dünya Harbi'ni takiben, uluslararası düzeni kendi lehlerine yeniden inşa etmek üzere Paris Barış Konferansı'nda bir dizi uluslararası antlaşmayı, çoğunlukla tek taraflı hazırlayıp yenik devletlerin yönetimlerine müzakere şansı bırakmadan imzalattılar. Osmanlı hükümetine de Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920'de imzalattılar. Kurguladıkları uluslararası düzenin stratejik hesapları vardı. Kıta Avrupa'sında yenik devletlere bazı askeri sınırlamalar getirseler de son tahlilde, irili ufaklı, genişlemiş veya küçülmüş eski ve yeni devletlerin hiçbirine vesayet ve manda yönetimi önermemelerinin ana nedeni, Almanya ve Sovyet Rusya arasında tampon bir bölge oluşturmaktı. Bu bölgede manda yönetimleri kurmanın mali olarak getirisi fazla olmayacak, hatta olası İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinden kurtulmak için ciddi mücadele örgütlenmesine vesile olabilirdi. Böylece Doğu Avrupa'da kurulan bağımsız devletlere, tampon bölge olmak rolü biçtiler. Bu tasarı başta uygun gibi gözükse de 1930'lu yılların ortasından itibaren tersine çalışmaya başladı ve Hitler'in değirmenine su taşıyarak İngiltere ve Fransa'nın stratejik hesabını boşa çıkaracaktı.

Avrupalı muzaffer devletler kıta Avrupa'sında benimsedikleri bağımsız egemen devletler modelini Ortadoğu'da uygulamadılar. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında bazı devletleri bağımsızlığa yönlendirirken Irak, Suriye, Filistin gibi bölgelerde İngiliz veya Fransız idaresinde manda yönetimleri oluşturdular. Sevr Antlaşması'na göre Türkiye'de bu tasarıya göre biçimlendirilecekti. Bu hesap tutmadı. Bu hesabın bozan Türk Kurtuluş Savaşı'dır.

Anadolu'da Yükselen Kurtuluş Savaşı: Ulusal Yanıt

Büyük güçler harita üzerinde hızlı, kurnazca politikalar üretme konusunda çok maharetlidirler ancak yerel, ulusal ve bölgesel düzlemlerde sosyolojik gerçeklik her zaman onları doğrulamayabilir. Türkiye üzerine yaptıkları hesaplarda da böyle bir durum ortaya çıktı. 30 Kasım 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takiben en azından 1919 Mayıs ayına kadar Avrupalı devletlerin

9 A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

hiç birisinde Anadolu'da bir direniş gücü oluşturulacağına dair net bir görüş yoktu. Yunanistan hükümeti Anadolu'yu kolayca ele geçireceği varsayımından hareket etti. İngiltere'nin teşviki ve desteği ile harekete geçen Yunanistan ordusu tahminlerden daha hızlı ilerledi. Hatta Ankara'ya 70 kilometre mesafede olan Polatlı'ya kadar ulaştı.

Buna karşı ulusal mücadeleyi örgütleyip karşı hamleyi gerçekleştirebilmek için, askerî bakımdan hiç de kolay olmayan taktiksel geri çekilme stratejisini uygulayıp daha sonra karşı saldırıyı gerçekleştirebilmek, ciddi stratejik planlamayı gerektiriyordu. Mustafa Kemal taktiksel geri çekilme hamlelerini daha önce de yapmıştı. Elinde bulunan askerleri heba etmemek için, 1918'de Lübnan'da devir aldığı orduyu kuzeye Halep istikametine sevk etme kararını tam da zamanında almıştı, aksi halde hepsi heba olabilirdi. Mustafa Kemal askerî başarının gereği olan hazırlık evresini verimli kullanmak için, Yunan saldırısı karşısında geri çekilme kararını Kurtuluş Savaşı sürecinde de verdi. Sakarya nehrinin doğusuna çekilip lojistik askeri hazırlık yapması bir rastlantı değil, ustaca uyguladığı taktiksel geri çekilmenin göstergesidir.

1919-1922 arasında yaşanan Kurtuluş Savaşı'nın başarısı her şeyden önce üç konuda stratejik planlama yapılmasını gerekli kılmıştı. İlki, ulusal mücadele gücünü örgütlemekti. İkincisi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na uluslararası düzlemde destek bulmaktı. Üçüncüsü ise tartışmasız askeri başarı elde etmekti.

Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı tarihten itibaren ulusal mücadele gücünü fiilen örgütlemeye başladığı bilinmektedir. *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini* hızla ulusal merkezî çatı altında birleştirmeyi başardı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Temsil Heyeti'ni oluşturmakla kalmadı, bunlara net bir hedef koydu. Himaye altında bulunmanın her türü reddedilip bağımsızlık için savaşılacaktı. ABD yönetimi Türk yurtseverlerini yoklamak için Sivas'a askeri bir heyet gönderip ABD'nin manda yönetimi kurma şansını yokladı, İstanbul basını ve Sivas Kongresi'nde o görüşe yakın bazı isimler ABD manda yönetimine sıcak mesaj verseler de, Mustafa Kemal geri adım atmadı. Mustafa Kemal, bir taşla iki kuşu indirmişti. ABD yönetimine (*ve potansiyel Avrupalı heveslilere*) böylesi arayışa tevessül etmemesi mesajını net olarak vermekle kalmadı, aynı zamanda böylesi eğilimleri olan Türklerin hafızasından bunun sökülüp atılmasını hedefledi.

Büyük Millet Meclisi (BMM) Ankara'da toplandıktan sonra İstanbul basınının bazıları dışında manda seçeneğini savunanların sayısı çok azaldı, çünkü

Mustafa Kemal'in koyduğu hedef destek buldu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması örgütlenmenin meşruiyetini sağlamlaştıracaktı. 23 Nisan 1920'de BMM açıldığında; Meclis üyelerinin bir kısmı İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya gelen Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerinden, bir kısmı ise 1920 Nisan ayında yapılan seçimlerle BMM'ne katıldılar. Örgütlenme sürecinde Mustafa Kemal'in hem yasal zemini, hem de meşruiyeti önemsediği anlaşılmaktadır. Yasallık ve meşruiyete önem veren Mustafa Kemal, askeri zaferi takiben bir dizi radikal reformu yine BMM üzerinden hayata geçirecekti.

Örgütlenmenin hukuki zemini sağlanıp meşruiyeti sağlamlaştırılırken, bir taraftan da uluslararası düzlemde ulusal kurtuluş mücadelesine destek bulmaya çalıştılar. İngilizler baştan itibaren açıkça emperyalist politika izliyordu. 30 Ekim 1918'de Limni Adasının Mondros limanında İngiliz deniz gücüne ait Agamemnon zırhlısında Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) tarafından imzalanan ateşkes antlaşmasına göre tarafların silah bırakışması yapıldığı günkü sınırlara saygı göstermesi bekleniyordu ancak bu kuralı ilk ihlal eden İngiliz işgal gücü oldu. İngiliz hükümeti, petrol sahalarını elinde tutmak amacıyla ateşkes hattını ihlal ederek Musul'u işgal etti. Fransa Avrupa kıtasında İngiliz hükümetinin desteğine ihtiyaç duyacağı için, Fransa için tahsis edilen nüfuz alanı olan Musul, İngilizler için kolay bir lokma oldu. Fransa bunu fiilen kabullendi. İngiliz hükümetinin oldubitti yapması karşısında Osmanlı Devleti Musul konusunda ciddi bir karşı hamle yapamadı. 15 Mayıs 1919'da daha kötüsü geldi, İngilizlerin teşviki ve desteği ile Yunanistan ordusu İzmir üzerinden Anadolu'ya asker çıkardı[10]. Osmanlı hükümeti nota ile kınamaktan öteye geçen bir hamle yapamadı. İngiliz hükümeti İtalya'nın yayılmacı taleplerini sınırlamak için, Yunan hükümetinin *irredantist* politikasını destekledi. Bu tam bir emperyalizm klasiğidir. Başkasına ait bir toprağı diğer bir devlete bahşederek, düzenin efendisi olmak istedi. Bu tablo karşısında Ankara hiçbir durumda İngiliz hükümetine yakınlık gösteremezdi. Zaten İngiliz hükümeti, İstanbul'un işgalinde diğer müttefiklerini de ihtiraslı hale getirmişti. İngiltere ittifak yapılması en zor aktördü. Bu nedenle Ankara İngilizlere karşı hep temkinli oldu fakat gün geldiğinde onunla da müzakere masasına oturulacağı aşikârdı.

İngiltere'nin aksine Sovyet Rusya BMM hükümeti için oldukça elverişli bir seçenekti. Çarlık Rusya'sına karşı Bolşevikler öncülüğünde gerçekleşen

10 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı, 1919-1923*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 171.

devrimin Anadolu'da örgütlenen bağımsızlık hareketine siyasi, mali ve lojistik destek olarak akacağını, Sovyet Rusya ile Türk bağımsızlık mücadelesinin emperyalizme karşı kader birliği edeceğini, emperyalist güçlerin yeterince hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır. Elbette bütün bunlar kendiliğinden, olağan olaylar olarak yaşanmadı. Söz konusu stratejik hedefler Kemalistler ve Bolşeviklerin izlediği tutarlı politikaların sonucudur.

16 Mart 1921'de BMM hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması, Mustafa Kemal'in beklediği uluslararası siyasi destek için önemli bir fırsat oluşturdu. Moskova Antlaşması öncesinde başlayan askeri lojistik yardım diplomatik açıdan Ankara'ya ciddi bir alan açtı. Moskova Antlaşması Ulusal Kurtuluş mücadelesinin uluslararası düzlemde görünür olmasına önemli katkı sağladı. Sovyet Rusya için Türkiye'nin emperyalizmin oyun alanı olmaktan çıkışı, kendi başına önemli bir değerdi. Ulusal Kurtuluş mücadelesine önderlik eden asker sivil bürokratlar hiçbir anlamda sosyalizmi savunmadılar, öte yandan emperyalizme karşı yurtsever olduklarına kuşku yoktu. Diğer bir ifade ile Kemalistler, kendi ülkelerini savunmak üzere yola çıkan yurtseverlerdi, emperyalizme karşı oldukları için Sovyet Rusya yönetimi tarafından açıktan desteklendi. Böylece emperyalizm karşıtlığı, ideolojik yakınsamanın gerçekleşmesinde önemli bir rol oynadı.

İngiltere ile ittifak kurmanın zorluğuna karşın, eğer işgal ettiği topraklardan geri çekilirse Fransa ile bir uzlaşıya varabilme olasılığı yok değildi. İngiltere ile Fransa'nın ortak pozisyon almasını önlemek adına Ankara zaman zaman Fransa'ya yakınlık göstermekten geri durmadı. Sakarya Savaşı'nı takiben Fransa ile TBMM hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Sahada başarılı olamayacağını kavrayan Fransa, bazı savaş mühimmatını bırakarak geri çekilme kararı aldı, bu Ankara için önemli bir kazanımdı. Suriye sınırı henüz kesin olarak belirlenir hale gelmese de emperyalist ittifak içinde bir gedik açmak Ankara için önemli bir kazanımdı.

İleride Benito Mussolini döneminde askeri tehdit olarak göreceği İtalya, 1919-1922 yılları arasında Ankara için göz ardı edilmeyen bir aktördü. Son tahlilde BMM hükümeti için İtalya'nın önemi, silah tedariki ve sevkiyatı bakımından elverişli olmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu yıllarda İtalya'nın BMM hükümetine bazı jestler yapma girişiminde bulunmasının nedeni, İngiliz hükümetinin Yunanistan'ı İzmir'e asker çıkarmaya teşvik etmesidir. Zira İtalya, 1915 gizli Londra Antlaşması'na göre İzmir'in İtalya'nın nüfuz bölgesinde olmasını

bekliyordu, fakat İngilizler Yunanları desteklemişti. Buna karşı tepki göstermek adına İtalya'nın Türkiye'ye kısmi de olsa silah tedarikçiliği hizmeti sunduğu bilinmektedir. Ankara bunun ötesinde On İki Adalar meselesinden dolayı İtalya'yı potansiyel tehdit olarak görmeye devam etmiştir. Yine de Ankara'nın İtalya'yı bu yıllarda doğrudan karşısına almak yerine yanına çekmeye çalışan diplomatik girişimlerin ötesine geçmediği söylenebilir.

Elbette diplomatik başarılar önemlidir ancak Kurtuluş Savaşı'nı sonuca ulaştıracak adım ancak işgal güçlerine karşı kesin bir askeri zaferle gerçekleşebilirdi. Kurtuluş Savaşı sürecinde izlenen askeri stratejinin[11] en genel anlamda üç aşaması olduğu söylenebilir. Esas itibarıyla Kurtuluş Savaşı öncelikle doğuda Ermenilerin, batıda Yunanların toprak işgaline ve Fransız hükümetinin Güneydoğu Anadolu'da büyük ölçüde yerel ve başka bölgelerden getirip silahlandırdıkları Fransa adına savaşan askeri güçlerine karşı savaş verilmiştir. İngiltere ve İtalya'nın işgal ettiği bölgelerin çoğu diplomasi üzerinden, antlaşmalarla kazanılmıştır.

1920 yılında Doğu Cephesi'nde Ermeni saldırısına karşı elde edilen askeri başarı BMM hükümetine elindeki kaynakları batı cephesi için tahsis etme imkânı sağlamıştır. Batı Cephesi'nde İngiltere'nin teşvik ve desteklediğiyle Mayıs 1919'da Anadolu'ya asker çıkaran Yunan ordusunu yenilgiye uğratıp geri püskürtmek yaklaşık 40 ayı bulmuştur. 40 aylık süreç içinde Fransız ve İtalyan işgal güçlerinin önemli bir kısmı diplomasi üzerinden geri çekilmişlerdir. Çanakkale Savaşlarından sonra İngiltere ile doğrudan askeri çatışma yaşanmamakla birlikte, İngiltere silahlı güçleri, potansiyel olarak en ciddi tehditti. Bu nedenle BMM hükümeti İngiltere ile doğrudan askeri çatışmaya girmemeyi tercih etti, bunun yerine İngiltere'nin desteklediği Yunan işgal güçlerini fiilen sahada yenerek; zaferi, uluslararası düzlemde resmi olarak kabullendirip müzakereye başladılar.

26-30 Ağustos 1922 tarihlerinde gerçekleşen Büyük Taarruz, Yunan işgalini bitirecek kadar önemli bir başarıya imza attı. 9 Eylül'de Yunan ordusu Türkiye'den kaçmak zorunda kaldı. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması bundan sonra yürütülecek müzakereler için yeni bir zemin oluşturacaktı. Mudanya Ateşkes Antlaşması müzakeresini İsmet İnönü yürütmüş, daha sonra Lozan'da gerçekleşen müzakere sürecinde Mudanya'da varılan uzlaşı esasını özellikle İngiltere yönetimine, kimi zaman hatırlatma yaparak baskıya karşı pozisyon alabilmiştir.

11 Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Levent Ünal, "Milli Mücadele Stratejisi, Uygulanması ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 55, 2022, s. 47-81.

Ulusal Düzende Değişim

20.yüzyıl başında üç kıtaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı önemli iki sorun şunlardı: Çok geniş topraklara sahip olmak önemli bir avantaj sağlayabilir, öte yandan söz konusu geniş toprakları elinde tutabilmek için çok ciddi kaynak tahsisi yapılmayı gerekli kılar. Osmanlı Devleti söz konusu geniş toprakları elinde tutabilmek için gerekli insan gücüne sahip olmadığı gibi, İmparatorluğun Kuzey Afrika ve Arap bölgelerinde bulunan insan gücünün ürettiği katma değer yok denecek kadar az ve oraların güvenliği için yapılan kaynak tahsisi Osmanlı maliyesinin boyunu aşar durumdaydı[12].

Avrupa'da kapitalist sistem yayılırken Avrupa'nın çevre ülkelerini salam usulü dilimleyerek kendisine eklemlemiştir. Kapitalist üretim biçimi ve kapitalist üretim ilişkisi Osmanlı coğrafyasında daha bir tuhaf görünüm almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun liman kentleri, kapitalist dünya ekonomisine diğer iç bölgelerde bulunan yerleşim birimlerine göre daha erken ve hızlı eklemlenmiştir. Diğer bir ifade ile liman kentleri ve sanayide kullanılan tarım ürünleri yetiştirilen, örneğin Mısır'da Nil nehri yatağı ve benzer durumda Anadolu'da Çukurova bölgelerinde pamuk üretimi yapılması, merkez kapitalist ülkeler için elzem olduğu ölçüde, bu bölgeler hızla kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmiştir. Aynı dönemde iç bölgelerde pazar için üretimin henüz esamisinin okunmadığı, kendi tüketimini karşılamak üzere yarı feodal üretim biçimi ve ilişkisinin hüküm sürdüğü, böylece eşitsiz gelişmenin katmerlendiği, farklı toplumsal ilişkilerin kendini dayattığı Osmanlı toplumsal düzeni hızlı ve kolaylıkla dönüştürülemedi. Öte yandan geleneksel Osmanlı toplumsal düzeni, kapitalizm karşısında tutunamadı. Osmanlı yöneticileri sahip olunan büyük toprakları ellerinde tutabilmek için çok büyük çaba sarf ettiler. Birinci Dünya Harbi aç gözlü emperyalistler için büyük fırsatlar sunmuştu. Savaş öncesinde tasarladıklarının önemli bir kısmını savaş sonunda uygulamaya çalıştılar, elbette hepsinde başarılı oldukları söylenemez. Başarısız oldukları en önemli örnek Sevr Antlaşması'nı bütünüyle uygulayamamalarıdır. 10 Ağustos 1920'de müzakeresiz imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı Meclisi tarafından dahi onaylanmadı, Ankara'da zaten buna karşı mücadele çoktan başlamıştı.

1919-1928 arası yıllarda Türkiye'de çifte devrim gerçekleşti[13]. Çifte devrimin ilki uluslararası düzlemde yeni Türkiye'nin tanınmasını sağlayan Lozan

12 Yasamee, a.g.e., s. 15-37.
13 Mustafa Türkeş, Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934), İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 16.

Antlaşması'yla gerçekleşti. Musul ve Batı Trakya hariç Anadolu ve Doğu Trakya'nın dâhil olduğu topraklar Lozan Antlaşması ile kayıt altına alındı. Lozan'da yürütülen müzakerenin başarılı sonuçları arasında şunlar sayılabilir: Kapitülasyonlar kalktı, Türkiye beş yıl sonra gümrük duvarlarını istediği ölçüde yükseltebilme hakkına sahip olacaktı. Sevr Antlaşması'nda tanımlanan etnik, dilsel ve dini kriterleri baz alan üç tür azınlık tanımının ilk ikisi Lozan'da reddedildi, yalnızca dini azınlık tanındı. Yunanistan ile Türkiye arasında İstanbul ve Batı Trakya hariç diğer yerleşim yerlerini kapsayan zorunlu nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalanarak iki tarafta "irredantizm"den vazgeçtiğini dolaylı biçimde de olsa ifade etmiş oldu. Osmanlı borçları komisyonlara havale edilerek çözüm yoluna girdi. Türkiye Osmanlı Devleti'nden gelen borçların %67'lik payını üstlendi, buna göre yaklaşık 107 milyon altın lira toplam borcu, yıllık 2 milyon altın lira taksitle ödeyecekti. Ali Fethi Okyar Paris Büyükelçisi iken 1925 yılında bu sözleşmeyi imzalamıştı. 1929 yılında ilk taksiti ödeyen Türkiye, 1929 dünya ekonomik buhranının etkisiyle çoğunluğu Fransızlardan oluşan alacaklılarla 1930 yılında yeniden masaya oturdu. İnönü'nün ısrarlı takibi ile toplam borç miktarını 107 milyondan 8.6 milyon altın liraya, taksitleri de 0.7 milyona indirmeyi başardı, 1954 yılında son taksiti ödeyerek Osmanlı borçlarını tasfiye etti. Lozan'ın kazanımlarından bir başkası da, yabancı ülke temsilcilerinin de yer aldığı esasen egemenliğin kullanımını kısıtlayan Düyûn-u Umûmiye adıyla bilinen Osmanlı Genel Borçlar idaresinin ilga edilmesidir.

Çifte devrimin ikinci veçhesi ulusal düzene ilişkindir. 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasına yol açan gelişme Lozan'a gidecek delegenin iki başlı olmasının önlenmesiyle ilişkilendirilmiştir. İstanbul Hükümeti Lozan'a davet konusunu gündeme taşıdığında Mustafa Kemal'in doğru zamanlamasıyla Saltanat'ı ilga eden yasal düzenleme, TBMM'de kabul edilerek yasal ve meşru zeminin Ankara'da TBMM olduğu resmileştirilmiştir.

Altı yüz yıllık Saltanat'ın bir hamlede ilga edilmesini mümkün kılan faktör Ulusal Kurtuluş Savaşı'na Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öncülük ederek meşruiyet kazanırken Padişahın bu süreçte gereğini yerine getirmemesi, daha kötüsü İngilizlerle iş birliği içinde bulunmasıdır. Son padişah, gerçeği hızlı kavradığı için ilk fırsatta bir İngiliz gemisine binerek ülkeyi terk etmiştir. Saltanatı kaldıran yasal düzenleme, öncelikle Saltanat ile Hilafeti ayırarak potansiyel olarak dini çevrelerden gelebilecek tepkiyi bertaraf etmeyi tercih etmiştir.

1923 yılının en radikal kararı kuşkusuz Cumhuriyet'in ilanıdır. Bu bir bakıma fiili durumu resmileştirmek anlamına geliyordu. Saltanat ilga edilmişti, anayasa mevcuttu, fakat yönetim biçiminin adı henüz konmamıştı. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanı, her şeyden önce ülke içi düzen değişikliğinin en önemli simgesidir. Egemenliği kendi uhdesinde toplayan monarşi ortadan kalkmış, yerine egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğunu savunan Cumhuriyet rejimi ilan edilmişti. 1924 yılında Halifelik ilga edilerek din işleri, Devlet Başkanlığı'na bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluk alanına yerleştirildi. Mart 1924'de iki önemli yasal düzenleme daha yapıldı: Eğitimin Birleştirilmesi ve Tekke ve Zaviyeleri yasaklayan kanunlar, esas itibarıyla taşrada yerel güçlerin kendi başlarına yerel düzlemde kural koyucusu ve uygulayıcısı olma yetkisini ortadan kaldırıp, bu yetkinin egemen ulus devlete ait olduğunu duyurdu. Ulus devlet modelinin ortak ideolojisinin yerel dini otoriteler tarafından değil, merkezi ulusal otorite tarafından tanımlanması öngörüldü. 1928 yılında Arapça alfabe yerine Latin alfabesi kabul edildi[14]. Burada sıralanan devrimci adımlar, bütün olarak değerlendirildiğinde yeni bir toplumsal düzene geçişi işaret etmektedir.

Ulusal düzlemde yaşanan değişimin kuşkusuz en önemlisi laikleşme doğrultusunda atılan adımdır[15]. Saltanatın din ile kurduğu ilişki, Cumhuriyet rejiminden oldukça farklıdır. Saltanat ilahi gücü kendi yönetimini sürdürebilmek için kullanırken, Cumhuriyet rejimi iktidarın dayanağını dünyevileştirdi. Dünyevi bilgiler ancak bilimsel araştırmalardan elde edilir. Hâlbuki saltanatın dayandığı bilgi akışının kökeni ilahi, doğruluğu tartışılamaz inançlara dayanmaktadır. Bu kesin ayrımda Mustafa Kemal Atatürk kendi duruşunu, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." diyerek göstermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk doğru kararları, doğru yerde ve zamanda alarak liderliğini göstermiştir. Anadolu'da parça bölük halde bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve başka pek çok küçük ölçekli

14 Özgür Aydın, "Elifbâdan Alfabeye: İki Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 1, Nisan 2012, s. 61-86.

15 Laiklik ile sekülerizmi iki farklı anlamı olduğunu iddia edenler var. Örneğin Baskın Oran "Bu iki kelime genellikle eş anlamlı olarak kabul edilir. Bu yanlıştır. Laiklik devlete, sekülerizm ise topluma atfedilebilir. İlki bir devlet politikasıdır, ikincisi ise toplumu karakterize eder." iddiasında bulunmaktadır. Baskın Oran, Turkish Foreign Policy, 1919-2006, Fact and Analyses with Documents, Edited by Baskın Oran, Translated by Mustafa Akşin, University of Utah Press, Utah 2010, p. 4. Gümeç Karamuk ise söz konusu iddianın temelsiz olduğunu, iki kavram arasındaki farkın dilden ibaret olduğunu, birinin Fransızca, diğerinin İngilizce olduğunu, böylesi bir ayrımın yanlış olduğuna dikkat çekmektedir. Gümeç Karamuk, "Dağılmış Roma İmparatorluğu'nun Alanında Roma Zihniyetinin İzleri", Belleten, Cilt: LXVIII, Sayı: 253, Aralık 2004, s. 621-632 (dipnot 7 ve 8)

dağınık güçleri bir araya getirip bunlara ulusal nitelik kazandırmıştır[16]. Osmanlı Devleti yönetici sınıfı ise -başta Padişah olmak üzere-; Kurtuluş Savaşı'na önderlik etmedikleri, hatta bu ulusal mücadeleyi baltalamak üzere faaliyette bulundukları için, Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Kasım 1922'de Saltanat ilga edildiğinde durumu sessizce kabul ederek meşruiyetin İstanbul'da Saray'da değil, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde olduğu gerçeğini kabullenmişlerdir. Osmanlı yönetici sınıfı Saltanat'ın ilga edilmesine karşı herhangi bir direniş gösterememesinin ana nedeni, Osmanlı yönetici sınıfının meşruiyetini kaybetmiş olmasıdır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, Cumhuriyet'in niteliğini yansıtan ulus devlete uygun 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukuki çerçevesini tanımlamış, radikal nitelikte reformların hayata geçirilmesi için hukuki çerçeve sunmuştur. İlerde 1937'de anayasaya yazılacak Altı İlke'nin üçü, *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık* 1927'de CHP'nin ikinci kongresinde, diğer üç ilke; *Devrimcilik, Laiklik ve Devletçilik* 1931 yılında üçüncü kongrede kabul edilmiştir. Düzenin ulusal alanda hızlı değişime uğradığı 1920'li ve 1930'lu yıllarda en ciddi ve radikal reformlar gerçekleştirilerek çifte devrim gerçekleşmiştir.

Kemalist Dış Politika Stratejisi

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'nı takiben izlenen dış politika pek çok araştırmanın konusu olmuştur[17]. Çalışmaların büyük çoğunluğu sonuç itibarıyla yanlış olmamakla birlikte olay anlatımlarıdır. İki dünya savaşı arası yıllarda izlenen dış politikanın stratejik hedefleri var. Öncelikle Kemalistlerin izlediği dış politikayı tanımlayalım.

Lozan Antlaşması'nı takip eden 1920'li yılların ikinci yarısında Kemalistler Türkiye'nin bütün komşularıyla Türkiye'nin ilişkilerini normalleştirmek işin ikili iyi komşuluk ve dostluk antlaşmaları imzaladığını gözlemlemek mümkündür[18]. Kemalist dış politika stratejisinin ikinci önemli aşaması, Türkiye için önemli olan üç bölgede, Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu'da bölgesel

16 Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bu dönemi Nutuk'ta ayrıntılı anlatılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt 1, 2, 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

17 Dışişleri Bakanlığı Türkiye Dış Politikasında 50 yıl başlıklı beş cilt kitap yayınlamıştır. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız* (1919-1922), Dışişleri Bakanlığı Yayınları. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan* (1922-1923), Dışişleri Bakanlığı Yayınları; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı* (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Boğazlar Sözleşmesi*, (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı Yayınları; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları* (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

18 Bu tür antlaşma metinleri için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları* I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

iş birlikleri ve bölgenin özellikleri dikkate alınarak çoklu bölgesel işbirliği ve paktlar özenle doğrudan desteklenmiş olmasıdır. 1930'lu yıllarda ikili dostluk, iyi komşuluk antlaşmalarına dayalı ilişkiler korunurken, bölgesel düzlemlerde çoklu siyasi ve askeri ilişkilerin desteklendiğini gözlemlemek mümkündür. İkinci aşamanın amacının istikrarın bölgesel düzlemlerde sağlamlaştırılması ve sürdürülebilir kılınmasıdır. Balkan Paktı (1934)[19] ve Sadabad Paktı (1937)[20] iki önemli örnektir.

Peki bölgesel istikrar niçin önemlidir? Yukarıda betimlediğimiz Kemalist dış politika stratejisinin Lozan müzakerelerinden itibaren önemli stratejik hesap yaptığını kabul ederek analizimizi ilerletebiliriz. Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan itibaren ve Lozan müzakereleri sırasında izledikleri müzakere stratejisinden anlaşıldığı üzere; Kemalistlerin, öncelikle hangi konularda geri adım atmayacaklarını, hangilerinde taktiksel geri adım atabilecekleri üzerine zihin jimnastiği yaptıklarını ancak uygulamadan çıkarsayabiliriz, zira bu tür bilgileri içeren günlükler ve kabine tutanakları yoktur. Bilgilerin büyük çoğunluğu hatırat, bunların önemli bir bölümü savunma amaçlı yazılmış durumda. Yine de elimizde bulunan malzemeden faydalanarak bazı çıkarsamalarda bulunabiliriz. Eldeki belgeler, hatırat vb. bilgiler ve dış politika pratikleri bazı saptamaların yapılmasına imkân sunmaktadır. Lozan'a giden müzakere heyetine aşağıdaki talimatnamenin verildiğini biliyoruz.[21]

"V E S . No. 54

TÜRKIYE BÜYÜK MILLET MECLISI Ankara

ICRA VEKILLERI HEYETI RIYASETI KALEM-I MAHSUS MÜDIRIYETI

1. Şark hududu: (Ermeni Yurdu) mevzu-i bahs olamaz. Olursa inkita'-ı müzakereyi mucib olur.

2. Irak hududu: Süleymaniye Kerkük ve Musul livaları istenecektir. Konferansda bundan farklı olmak üzere tahassül edecek şekil için hey'et-i vekileden ta'limat alınacaktır. Petrol ve saire imtiyazat mes'elesinde ingilizlere ba'zı menafi-i iktisadiye temini görüşülebilir.

3. Suriye hududu: Bu hududun tashihine vesait-i mümkine ile son derecede çalışılacak ve hudud a'zami şöyle olacaktır: Re'is ibn-i Haniden itibar ile Harim, Müslimiye, Meskene, ba'dehu Fıratyolu, deyr-i zor, çöl, nihayet Musul vilâyeti cenub hududuna vasıl olur.

19 Mustafa Türkeş, "The Balkan Pact and its Immediate Implications for the Balkan States", Middle Eastern Studies, Vol. 30, No: 1, January 1994, s. 123-144.
20 İsmail Soysal, "1937 Saadabad Pact", Studies on Turkish Arab Relations, Annual 3, İstanbul, 1988, s. 131-157.
21 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 104-105.

4. Adalar: İktizayı hale göre muamele icrası ve sahillerimize pek karip olan meskûn ve gayr-ı meskûn adaların behemahal ilhakı. Muvaffakiyet hasıl olmadığı takdirde Ankara'dan istifsarı.

5. Trakya Garp Hududu: 1914 hududunun istihsaline çalışılacaktır.

6. Garbî Trakya: Misak-ı Millî maddesi.

7. Boğazlarda ve Gelibolu şibhi ceziresinde ecnebi bir kuvve-i askeriye kabul edilemez. Eğer bu babdaki Müzakere inkıtaı mucip ise inkıtadan evvel Ankara'ya malûmat verilecektir.

8. Kapitülâsyonlar kabul edilemez, inkıtaı müzakere hususu lâzım gelirse yapılır.

9. Ekalliyet: esas mübadeledir.

10. Düyun-u Umumiye: Bizden infikâk eden memalike tevzii, Yunan'a devri yani tamiratla mahsubu olmadığı takdirde yirmi sene tecil ve tesviye, Düyun-u Umumiye idaresi kaimiyacaktır. Müşkülât zuhurunda sorulacaktır.

11. Ordu ve donanmada tahdidat mevzu olmıyacaktır.

12. Müessesat-ı ecnebiye: kavaninimize tabi olacaktır.

13. Bizden infikâk eden memleketler için Misak-ı Millinin madde-i mahsusası mer'idir.

14. Cemaat ve evkaf-ı îslâmiye hukuku muahedat-ı sabıkaya tevfikan temin olunacaktır.

İmzalar:

Hüseyin Rauf, Ali Fethi, İsmet, Feyzi, Mehmed Vehbi. Fevzi, Dr. Rıza Nur."

Sözünü ettiğim müzakere stratejisinin ipucunu burada yakalamak mümkün. Talimatnamede belirtilen geri adım atılmayacak maddelerin başında gelenleri, "Ermeni yurdunun reddi" ve "kapitülasyonların kaldırılması" talebidir. Bu konularda karşı taraf ısrarcı olursa müzakere masasından kalkılması talimatı, Lozan'a giden heyete net olarak verilmiştir. Müzakere heyetinin bu konularda farklı karar alma yetkisi bulunmamaktadır. Diğer konuların bazılarında heyetin Ankara'ya sorması gerektiği, bazılarında ise heyete müzakere marjı bırakıldığı talimatnamenin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Lozan müzakereleri, verilen talimatname ve pek çok hatırat dış politika pratiği ile karşılaştırmalı okunduğunda şu tespiti yapmak mümkündür. Lozan Antlaşması'nın bir an önce sonuçlandırılması, Türkiye'nin uluslararası düzlemde tanınırlığının tescili bakımından elzemdir. Elbette geri adım atılmaması gereken konularda Kemalistler çok netti, gerekirse masadan kalkılmalıydı. Zaten Lozan müzakerelerinin kesintiye uğradığı bir vakıadır. Kapitülasyonlar ve azınlıklar konularında anlaşmaya varamadıkları için Lozan

müzakereleri 20 Kasım 1922'de başlayıp 4 Şubat 1923'e kesintiye uğramış ve 28 Nisan 1923'e kadar askıda kalmıştır. 28 Nisan'a kadar söz konusu anlaşmazlık maddeleri dolaylı müzakere yoluyla uzlaşı noktasına getirildiği anlaşılmaktadır. 28 Nisan'da yeniden toplanan müzakere masası Lozan Antlaşması'nı 24 Temmuz 1923'te sonuçlandırmıştır.

Müzakereye ara verilen günlerde Kapitülasyonlar konusunda Avrupalı aktörler geri adım atmış, buna karşılık Türk tarafı da gümrük duvarlarını beş yıl yükseltmeme sözü vererek bir uzlaşıya varmışlardır. Azınlık konusunda ise Sevr Antlaşması'nda dayatılan etnik, dilsel ve dinsel kıstaslarının ilk ikisi Avrupalı aktörler tarafından geri adım atılarak, Türk tarafının ise dini azınlık tanımını kabul etmesiyle bu sorun da giderilmiş, böylece tekrar müzakere masasına dönerek, kalan sorunları büyük ölçüde ikili komisyonlara sevk ederek Lozan Antlaşması sonuçlandırılmıştır.

Lozan'da Kemalistler üç konuda taktiksel geri çekilme stratejisi izlemiştir. Biri başarısızlıkla, diğer ikisi Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Musul, Boğazlar ve Hatay konularında taktiksel geri çekilme yaptıkları anlaşılmaktadır[22]. Bu stratejik hesabın gerisinde yatan iki önemli neden vardı. İlki Boğazlar'da ve Türkiye'nin Balkan sınırında askerden arındırılmış bölgelerin oluşturulması ciddi bir savunma zafiyeti yaratabilirdi. Zira bu dönemde Balkanlar'dan bir saldırı olursa Trakya'yı savunmak üzere en yakın karargâh Bursa'dan asker sevkiyatı bir hafta alabilirdi ki bu ciddi bir savunma zafiyeti yaratabilirdi[23]. Türkiye'nin bunu aşabilmesi Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesine bağlıydı, bunu savaş ilan ederek yapması akıl dışı olurdu, diplomasi üzerinden gerçekleştirmek en anlamlısıydı, bu da maharet isterdi. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni ikame edecek Montrö Sözleşmesi (1936) imzalanıncaya kadar Türkiye, Balkan komşuları ile ikili ve 1934 yılında Balkan Paktı ile çoklu anlaşmalar üzerinden, bölgede istikrarın sürdürülmesine hizmet edecek adımlar attı. 1934 tarihli Balkan Paktı'nın önemi, katkısı tam da bu noktadadır. Balkan Paktı siyasi bir antlaşma olmanın ötesinde askeri savunma özellikleri bulunan bir antlaşmadır[24].

8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabad Paktı ise siyasi niteliği haiz, imzacı devletler arasında birbirinin içişlerine karışmama, daha açık ifade ile birbirlerinin Kürt nüfuslarını

22 Mustafa Türkeş, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, SBF Yayınları, 1999, s. 129-142.
23 Türkeş, "The Balkan Pact ...", s.136.
24 Türkeş, "The Balkan Pact ...", s. 139.

araçsallaştırmamayı, sınırları zorla değiştirmemeyi öngören saldırmamayı taahhüt eden bölgesel iş birliği antlaşmasıdır[25]. Sadabad Paktı da Kemalist dış politika stratejisinin öngördüğü bölgesel istikrarı sürdürülebilir kılmak için katkıda bulunmuştur.

Kemalistlerin taktiksel geri çekilme kararı verdikleri üçüncü konu Hatay meselesidir. Bu konuda da savaş yerine diplomasinin tercih edildiğini söylemek mümkündür. 1937 ve 1938 yıllarında askeri zor gücünü hissettirmesi diplomasiye ivme kazandırmak içindi. Montrö Sözleşmesi'nde olduğu gibi Hatay konusunda da uluslararası konjonktürün elverişli hale gelmesi dikkate alınmıştır. Montrö Sözleşmesi'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni ikame etmesine yol açacak değişim, Türk hariciyesinin talebini doğru zamanda gündeme taşımış olmasıyla ilgilidir. Hitler Almanya'sının ürettiği tehdit Türk hariciyesinin argümanını doğrular nitelikte olduğu için; İngiltere, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde elde ettiği çok avantajlı pozisyonundan Türkiye lehine geri adım atmıştır. Hatay konusunda Hatay'ın önce serbest bağımsız şehir devleti haline gelmesi, sonra Türkiye'ye katılma kararı alınabilmesinde Türkiye'nin vurguladığı nokta, Akdeniz güvenliğinde Türkiye'nin önemi ve katkısı noktasındadır. Bu noktanın öne çıkmasında Mussolini İtalya'sının yarattığı tehdidi doğru analiz edip, ona karşı doğru zamanda pozisyon almayla mümkün olmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse, Kemalist dış politika stratejisinin başta yaptığı taktiksel geri çekilme hesaplarından Musul hariç diğer ikisinde bekledikleri sonucu almışlardır.

Musul üzerine yapılan taktiksel geri çekilmenin fiili çekilmeyle sonuçlanmasının önemli bir nedeni, İngiltere'nin burada petrol rezervlerini kaybetmemek için askeri çatışmayı göze alır durumda olması ve Türkiye'nin askeri çatışmadan kaçınmak için ciddi nedenlerinin bulunmasıdır. Yeni bir savaş Türkiye'yi iktisadi bakımdan çok zor duruma sokabilir, Trakya ve İstanbul'un savunmasında daha fazla zafiyet yaratabilirdi. Bu nedenlerden dolayı İngiltere ile askeri bir çatışmadan kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

Kuşkusuz bu dönemde Türk dış politikasını tasarlayan kişi Mustafa Kemal Atatürk idi. Atatürk'ün dış politika üzerine yaptığı konuşmalar, onun nasıl bir dış politika zihniyeti geliştirdiğini anlamak için elverişlidir. Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada dış politika ile iç politika arasındaki diyalektik ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

25 İsmail Soysal, "1937 Saadabad Pact", *Studies on Turkish Arab Relations*, Annual 3, İstanbul, 1988, s. 131-157.

"...Harici siyaset dâhili teşkilat ve dâhili siyasete dayandırılmak zaruretindedir, yani dâhili teşkilatının tahammül edemeyeceği genişlikte olmamalıdır. Yoksa hayali harici siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler." [26].

Kemalistler irredantizmi öncelemediler. Kaybedilmiş toprakları geri almak için oldukça yüklü kaynağı, dış politika için ayırmak yerine söz konusu kaynağı ekonomik kalkınmaya tahsis etmeyi tercih ettiler. Halkçılık ile devletçilik politikası arasında ilişki kurmaya özen gösterdiler[27]. 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün halka hitaben yayımladığı konuşma metni şöyledir: "... *Muhterem vatandaşlarım; Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar, umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim: Memlekette sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz. Bundan sonra arzetmek isterim ki milli vaziyetimizi refaha ve inkişafa doğru hareketli bir gidiş haline koymak hususundaki düşüncelerimize kuvvetle bağlıyız."*[28]

Kemalist dış politika stratejisinin önemli bir eksenini oluşturan, "yurtta barış, dünyada barış" mottosu; barış, istikrar ve refah arasında diyalektik ilişkiye işaret etmektedir. Atatürk'ün savaşı değil yaşamı önceliğine işaret etmektedir. Bu motto, 1961 Anayasası'na yerleştirilerek uzun erimli dış politika stratejisi olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç

İlanının yüzüncü yılını idrak ettiğimiz Cumhuriyet, esasen eski uluslararası düzenin çöküşünü takiben yeni ulusal düzenin kuruluşunu simgelemektedir. İmparatorluktan ulus devlete geçişin gerçekleştiği süreçte Kemalistler radikal reformlarla devrimci bir dönüşümü gerçekleştirdiler. Eğitimde, üretim biçimi ve ilişkilerinde, dış politikada, bilginin kaynağı ve akışının dünyevileşmesinde önemli dönüşümleri, çok kısa zaman diliminde, hızlı ve başarılı hayata geçirdiler. Kemalist dönemde eğitim ve kalkınmaya ayrılan kaynak, önceki dönemlerle kıyas kabul etmeyen ölçekte ve niteliktedir. Okuma yazma oranının katlanarak yükselmesinin gerisinde yatan neden, Kemalistlerin kamuculuğa verdikleri önemle açıklanabilir. Kemalistler kamusal çıkarları, özel çıkarların üstünde tuttular. Eğitimli, toplumsal sorumluluğu üstlenen yurttaş yetiştirmeye özen gösterdiler. Bütün olarak bakıldığında; Türkiye örneğinde Cumhuriyet rejimi, uluslararası düzenin değiştiği kavşakta Kemalistlerin verdiği ulusal yanıttır.

26 "Gazi Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresini Açış Nutku, 17 Şubat 1923", Günümüz Türkiye'si Yorumuyla İzmir İktisat Kongresi, EGİAD Yarın Dergisi, 23. Sayı Eki, Ağustos 2009, s. 10.
27 Şahinkaya, Serdar, Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi, Sömürge Ekonomisinden, Halkçı Ekonomiye, Telgrafhane Yayınları, Ankara, 2019, s. 141-142.
28 Cumhuriyet Gazetesi, 21 Nisan 1931. 21 Nisan 1931 tarihli Resmi Gazetede ise "Yurtta sulh, cihanda sulh" olarak yazılıdır. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1780.pdf